

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 4 Sayı: 16 Volume: 4 Issue: 16
Kış 2011 Winter 2011

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA MENAKIPNAMELER VE MENÂKIB-I AKŞEMŞEDDİN
MENAKIBNAMES (EPIC STORY) IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE AND MENÂKIB-I
AKŞEMSEDDİN

Mustafa GÜNEŞ*

Özet

Tasavvuf büyüklerini tanıtmak amacıyla yazılan menakıpnameler, konuşma havası içinde, sade bir dil ve üslupla kaleme alınmıştır. Hüseyin Enîsî tarafından sade bir dille telif edilmiş bir eser olan *Menâkib-ı Akşemseddin*, kültür tarihimizin önemli şahsiyetlerinden Akşemseddin'in hayatını konu edinir. Farklı nüshaları dikkate alınarak yeni harflere aktarılan *Menâkib-ı Akşemseddin*, Fatih Sultan Mehmed'in hocası, Osmanlı'nın manevî mimarlarından Akşemseddin'in menkıbelerinin toplandığı ve onun tasavvufî görüşlerinin de anlatıldığı mühim bir eserdir. Bu menkıbe kitabında, XV. yüzyıl edebî şahsiyetlerinden, hamse sahibi Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî ve İbrahim Tennûrî gibi şairlerin hayat ve eserleri hakkında Klasik Türk edebiyatı tarihi ve metinlerine ışık tutacak bazı bilgilere de rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Menakıpname, Hüseyin Enîsî, *Menâkib-ı Akşemseddin*, Klasik Türk Edebiyatı.

Abstract

Menâkibnâmes (Epic Stories), written in order to introduce the great of Sufism, are put down on paper in everyday speech – closer to colloquial language – with an elegant style and language Menâkib-ı Akşemseddin which is written by Emir Hüseyin Enisi with a pure language, has the subject of Akşemseddin's life who is one of the most important figures of our cultural history. Being translated to the modern letters of alphabet after considering the different copies, Menâkib-ı Akşemseddin is a significant work where Akşemseddin's tales and fustic notions are collected and told. In this work, information about poets like Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî, a fifteenth century poet owning an khamseh, and İbrahim Tennûrî's lives and works are to be found which will throw light on the classical literature

Key Words: Menâkibnâme (Epic Story), Hüseyin Enîsî, *Menâkib-ı Akşemseddin*, The Classical Turkish Literature.

Menâkib-ı Guzzât ve Celîlü'l-menâkıp gibi tamlamalarda kullanılan ve Arapça menkabe kelimesinin çokluk şekli olan menakıp kelimesine bazı sözlüklerde şu şekilde anlam verilmiştir: Mefharet, bâis-i iftihar olacak vasıf, fazl, meziyet, fiil-i hüsn (Naci, 2004: 840, 852).

Bir zâtın fazl ve meziyetine delalet eden fıkra ve bundan bahs eden makâle ve risâle-i medhiyye: Menkabe-i Cenâbî risâlet-penâhî, Menâkib-ı Çehâr-yâr (Sami, 2004: 1420).

Menâkib-nâme: İçinde menkabeler bulunan, menkabeleri ihtiva eden eser. Menkabe: Bir kimsenin övgüye değer yanlarını üstünlüklerini dile getiren fıkra, makâle ve kitap, Hz. Peygamberin menkabeti (Sami, 1985: 853, 855).

Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye (Eren vd., 1988: 1007).

Menâkib: menkabenin çoğul şekli olup din büyükleri, kahramanlar, tarihi şahsiyet gibi kimselerin üstün yaşayışlarıyla ilgili fıkra ve hikâyelerdir. Menâkib-nâme (Ar. menâkib “menkabeler” ve

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Fars. nâme “yazılı şey” ile): Menkıbeleri konu edinen ve daha çok tasavvuf edebiyatında yaygın olan bu tür eserlere verilen isim. Menâkıb-nâme-i evliya (Ayverdi, 2005: 2000).

Sözlüklerde de belirtildiği gibi genel olarak “övünülecek güzel iş, hareket, vasıf, erdem ve davranış” anlamına gelen Arapça menkabe kelimesi, tanınmış veya tarihe geçmiş kişi ve bilgelerin olağanüstü hallerine ait hayat hikâyeleri anlamına gelip Türkçe’de menkıbe şeklinde kullanılır. Arapça “menâkıb” ve Farsça “nâme” kelimelerinin birleşiminden ibaret menakıpname, velilerin menkıbe ve hayat hikâyelerini konu alan eserlerin genel adı olmuştur (Aça vd., 2009: 338).

Menakıpnameler, genellikle bir veli veya onun etrafında toplanan müritlere ait menkıbeleri söz konusu eden eserlerdir. Bu tür eserlerde, velilerin diğer insanlara örnek olabilecek hayatları anlatılırken aynı zamanda tanıtılan bilge şahsiyetle ilgili olarak çeşitli olağanüstü hadiseler de yer verilir. Şeyh için keramet göstermek övünülecek ve tasvip edilecek bir durum olmamasına rağmen, müritler, şeyhlerinin manevî üstünlüğünü ispat etmek için menkıbelerin yer aldığı Menakıpname adı verilen bazı eserler kaleme almışlardır (Aça vd., 2009: 341).

İslâm dünyasında, yakın zamanlara kadar bir insanın (genellikle veliler), erdem ve hünelerinden bahseden çeşitli kitaplar yazılmıştır. Bir velinin hayatı çevresinde oluşan ve menkıbe yahut kerametleri anlatan manzum-mensur karışık bir şekilde kaleme alınan dinî tasavvufî eserlere menakıpname denir (Pala, 1992: 101).

Menkıbelerde Hz. Muhammed, Hızır, kırklar ve yedilerle görüşmek, aynı anda farklı mekânlarda bulunmak, zihinden geçeni okuyup anlamak, acı çekmeden ölmek, kendi ölümünü tayin etmek, ölüyü diriltmek, diriye öldürmek, göğe yükselmek ve yaratılanlara hükmetmek gibi çeşitli olağanüstü olaylar zincirinden oluşan kerametlere yer verilir.

Menakıpnamelerde anlatılan kerametler, halk üzerinde etkili olmuş; hem tasavvuf müntesiplerinin mürşitlerine bağlılığını sağlamış hem de halk kültürünü zenginleştirerek önemli bir toplumsal görevi üstlenmiştir. Ortaya çıkan zengin keramet kültürü, zamanla benzer tasavvufî topluluklar arasında anlatılıp yaygınlaşarak onların öğretisi unsurları arasında yer almıştır (Aça vd., 2009: 341).

Halk muhayyilesinde büyük yer edinmiş olan keramet türünden olağanüstü olayların değişik tip ve gruplara mal edilerek yer yer anonim birer nitelik kazanmış olan menakıpnamelerin bir kısmı, tarihî gerçeklere uygunluk gösteren kronolojik eserlerdir. Konu edindikleri veliler hakkında en güvenilir kaynaklar olan bu tür eserler, rastgele derlenmiş menakıpnamelerden çok değerli kültür eserleridir. Bunların çoğu, tanınmış mutasavvıf şairlerin şiirleriyle de süslenmiştir (Pala, 1992: 101-102).

Bir veli ile ilgili anlatılan keramet, başka bir veliye mal edilmiş ya da hristiyan azizlerine ait menkıbeler, daha sonra aynı bölgede yaşayan veliler için de anlatılır hâle gelmiştir. Velilerin hayat hikâyeleriyle ilgili çeşitli menkıbelerin yer aldığı menkıbevi eserlerin, ilgili şahsın yaşadığı dönemde yazılması mümkün olduğu gibi, ölümünden sonra da yazıldığı bilinmektedir (Aça vd., 2009: 341).

Bir tasavvufî düşünceye mensup olan insanların mürşitlerini ve tasavvuf adap ve erkânını iyice tanımalarını sağlayan bu eserler, aynı zamanda propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Manzum, mensur ve manzum-mensur karışık olarak yazılabilen menakıpnameler, daha ziyade mensur olarak kaleme alınmıştır. Bu eserler, edebî değerlerinin yanında tarihî, sosyal, kültürel ve aynı zamanda manevî dünyamıza ışık tutmaları bakımından da önemli kaynaklar arasında yerini alır (Aça vd., 2009: 341, 343).

Menakıpnamelerde yer alan bazı kerametlerin, Orta Asya şaman inançlarından da bir kısım izler taşıdığı görülür. Zamanla masalımsı bir havaya bürünen menkıbeler, tasavvufî çevrelerde gerçekliği tartışılmayan kabuller hâlini almıştır. Menakıpnamelerde anlatılan bazı olayların, tarih ilmine de malzeme verebilecek özellikte olduğu söylenebilir (Aça vd., 2009: 343).

Masal(mesel) türü eserlerden olmayan Menakıpnamelerin tarih ilmine de ışık tutabilecek bir özellik taşıdıkları bilinir. Fuad Köprülü, Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, (Belleten, 27 1943, s. 421) adlı makalesinde, menkıbe türünde kaleme alınan eserlerin tarihî kaynak olarak da değer taşıdıklarına vurgu yapmıştır. Daha sonra Orhan Köprülü, Tarihi Kaynak Olarak XIV. ve XV. Yüzyıllarda Anadolu’da Bazı Türkçe Menâkıbnâmeler (İstanbul 1953, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Kütüphanesi, nu. 512) adlı yayımlanmamış doktora tezinde aynı konunun önemine işaret etmiştir (Ocak, 1997: XII).

Biyografik özellik taşıyan menakıpnameler, bir velinin ailesini, doğumunu, yetişmesini şeyhliğe geçişini, etrafında toplanan müritlerini, çeşitli etkinliklerini ve ölümünü kronolojik bir sıra ile anlatır. Bu tür eserlerin, tarihî gerçeklerle de örtüşen önemli bilgiler verdikleri söylenebilir (Ocak, 1997: 39).

İslâm dünyasında, IX. yüzyıldan itibaren tasavvufun yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan evliya menkıbeleri, Arap edebiyatında ilk olarak tarih kitaplarında; çeşitli meslek ve zümreden kişilerin biyografilerinin bulunduğu tabakat türü eserlerin içinde yer almıştır (Aça vd., 2009: 339).

X. yüzyılda Sülemî'nin *Tabakâtu's-sûfiyye* ve Ebu Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserleri dikkat çeker. Arap edebiyatında, XI. yüzyıldan sonra bağımsız menakıpnamelere rastlanır. Sonraki yüzyıllarda Arapça, Farsça ve Türkçe menakıpnameler yazılır.

XI. yüzyılın başları ile XII. yüzyılın başlarında yaşadığı bilinen İranlı Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-evliyâ'sı*, menakıpname türünün ilk ve en önemli örneklerinden birisi olarak kabul edilir. Attar'ın bu önemli eserinde 72(ilavelerle 97) evliya menakıbı bulunmaktadır (Gürsoy-Naskali, 1987: 4).

Tasavvuf akımı ilerledikçe İran edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da tasavvuf okulu ve tarikat kurucusu olan velilerin menkıbevî hayatlarını konu alan bir tür gelişmeğe başladı. Menakıpname veya Velâyetname adı verilen bu tür eserlerde süslü nesirden uzak ve halk diline yakın bir üslup kullanılmıştır (İz -Kut, 1985: 249).

XI. yüzyıldan sonra, tasavvuf cereyanının yeterli gelişme seviyesine ulaşmasından sonra evliya menkıbelerinin anlatıldığı menakıpname türü eserlerin İslâm ve Türk dünyasında daha da yaygınlaştığı bilinir. Bir veli ve çevresinde bulunan kimselere tahsis edilerek onların hayatları çerçevesinde kaleme alınan bu tür eserlerden, önce evliya menkıbelerinin yazıya geçirildiği görülür. Bazı eserlerde de benzer bilgilerin yer aldığı söylenebilir (Ocak, 1997: 40).

Türk edebiyatında bilinen ilk menakıpname, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın hayatını ve İslâm dinini kabul edişini konu edinen *Tezkire-i Saltuk Buğra Han*'dır. Saltuk Buğra Han, bir veli olmamasına ve söz konusu eser menakıpname adını almamasına rağmen, eserde hükümdara kutsiyet atfedilmesi ve velilere özgü kerametlerle dolu bir hayat hikâyesi sunulması, bu metni, menakıpname türünün ilk örneği olarak kabul etmemize neden olur (Aça vd., 2009: 339).

XIII. yüzyılda Anadolu'ya dışarıdan gelen birçok tarikat mensubu, bu coğrafyada canlı bir tasavvufî hayatın oluşmasını sağlamıştır. Bu tarihten itibaren Anadolu'da çok sayıda menakıpname kaleme alınmıştır. *Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî*, *Menâkıb-ı Hârûn Velî* ve *Menâkıb-ı Sadreddîn-i Konevî*, Anadolu sahasında bilinen ilk menakıpnameler arasında yer alır. XIII. yüzyılda Anadolu'da menakıpname geleneğinin en önemli örnekleri, Mevlevîlik etrafında teşekkül etmiştir. XIV. yüzyılda Ahmed Eflâkî'nin Farsça yazdığı *Menâkıbü'l-ârifîn*'de Mevlânâ ve halifelerinin menkıbelerine yer verilmiştir (Aça vd., 2009: 339).

Başta *Kutadgu Bilig* olmak üzere, ilk İslâmî dönem Türk edebiyatı ürünlerini bize tanıtanlar, daha çok yabancı bilginlerdir. Bunların, uzun araştırma ve yeni buluşlara dayanarak hazırladıkları incelemeler, edebiyat tarihimizin ilk kaynakları olarak kabul edilir (Levend, 1984: 249).

Daha sonraki devirlerde yazılmış eser ve müelliflerini bize tanıtanlar ise, tezkire vb. yerli ürünlerdir. Türk kültür ve edebiyatı ile uğraşan batı bilginleri, meydana getirdikleri inceleme ve araştırmaları bu kaynaklar ışığında hazırlamışlardır (Levend, 1984: 249).

Tanınmış tarikat kurucusu, halife ve şeyhlerin biyografilerinden meydana gelen eserler de vardır. Bu tür eserlerde, tanınmış mutasavvıfların hayat hikâyelerinin yanında şiirlerine de rastlanır. Kaynak hizmeti yapan bu eserler konusunda şu örnekler anılabilir: *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*, *Menâkıbü'l-ârifîn*, *Sevâkıbü'l-menâkıb*, *Sefîne-i Nefîse fi'l-Menâkıbi'l-Mevleviyye*, *Menâkıb-ı Şa'baniyye*, *Menâkıb-ı Akşemseddin* vb. (Levend, 1984: 427-441).

Türk edebiyatında menakıpname türünün ilk en ilgi çekici örnekleri XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılmıştır. Halk arasında çok okunan bu tür eserlerde, devletin önemli makamlarında bulunan insanlar ve sonradan kendilerine velilik atfedilmiş kişiler hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Fatih devrinin ünlü bilgini Akşemseddin ile Fatih'in veziri Mahmud Paşa'nın Menakıpnameleri bunlara örnek olarak gösterilebilir (İz-Kut, 1985: 249).

XI. yüzyılın sonları ile XII. yüzyılın başlarında yaşamış olan Nişaburlu Feridüddîn Attâr tarafından kaleme alınan ve menakıpname türünün ilk örneklerinden birisi olarak kabul edilen

Tezkiretü'l-evliyâ adlı eser, XV. yüzyıl Osmanlı dönemi süslü nesir yazarlarından birisi olan Sinan Paşa üzerinde de oldukça etkili olmuştur (Gürsoy-Naskali, 1987: 4).

Sinan Paşa'nın *Tezkiretü'l-evliyası*, 28 evliya menakıbından oluşan Türkçe sade dilli bir eser olup Nişaburlu Ferîdüddîn Attâr'ın aynı isimli Farsça eserinin eklemeli veya yaratıcı bir tercümesi olarak kabul edilir (Gürsoy-Naskali, 1987: 4).

Tezkiretü'l-evliya, sade bir dille yazıldığı için süslü nesir ustası olan Sinan Paşa'nın eserleri arasında bir istisna olarak kabul edilir. Eserinin yanlış anlaşılma ihtimalinden dolayı Sinan Paşa'nın tedirginlik yaşadığı bilinir. Yazar, *Tezkiretü'l-evliya*'sını yazarken birebir tercüme gayesi gütmemiş ve büyük ölçüde telif olabilecek şekilde eserini kaleme almıştır (Şen, 2010: 45-46).

XVI. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarikatların en yoğun faaliyet gösterdikleri, sayı bakımından çoğaldıkları ve dolayısıyla menakıpname edebiyatının en bol ürünlerinin verildiği bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda kaleme alınan menakıpnamelerin bir kısmı, daha önce yaşamış olan bilge şahsiyetlerle ilgilidir. Bunların en önemlilerinden birisi de Hacı Bayram'ın en ileri gelen halifesi ve Fatih devrinin tanınmış şeyhi Akşemseddin ve oğullarının menkıbelerini toplayan *Menâkıb-ı Akşemseddin*'dir (Ocak, 1997: 59-60).

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinin birinci cildi (Meşâyih Faslı)nde ilk olarak Akşemseddin'e geniş yer vermiştir. Yazar, bu bölümün baş kısmında, Akşemseddin'in de içinde bulunduğu velilerle ilgili olarak bir ayet, hadis-i kudsî, hadis ve kıt'a nakleder. Böylece velilerin İslâm dini ve kültüründeki değerli yerini belirtmek ister. Eserde Arapçası yazılan bu ayet, hadis-i kudsî ve hadis şu mealdedir:

“Allah'ın velileri için hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.” (*Kur'an*, Yunus Suresi, 62);

“Benim veli kullarım, kubbelerimin altındadır. Onları benden başka kimse bilmez...”(Hadis-i Kudsi);

“Ölülerinizi hayırla anınız.”(Hadis).

“İki âlemde tasarruf ehlidir rûh-ı velî

Deme kim bu mürededir bundan nice dermân ola

Rûh şemşîr-i Hudâdır ten gılâf olmuş ana

Dahı a'lâ kâr eder bir tîğ kim uryân ola”

(Bursalı Mehmed Tâhir, C. I, 1333/1415: 12)

Emir Hüseyin Enîsî'nin *Menâkıb-ı Akşemseddin*'i

Menâkıb-ı Akşemseddin, Fatih Sultan Mehmed'in hocası ve Osmanlı ülkesinin manevî mimarlarından Akşemseddin'in menkıbelerinin toplandığı ve tasavvufî görüşlerinin de anlatıldığı önemli bir metindir.

Menâkıb-ı Akşemseddin, ilk defa Ali İhsan Yurd, daha sonra da bazı düzenlemelerle Mustafa Kaçalın tarafından aşağıdaki eserlerin içinde bir bölüm hâlinde neşredilmiştir (Ali İhsan, Yurd, *Fatih Sultan Mehmed Hân'ın Hocası Şeyh Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1972; *Akşemseddin Hayatı, Eserleri*, haz., Mustafa Kaçalın, İstanbul 1994).

XVI. yüzyılda sade nesirle kaleme alınan bu eserin birinci bölümünde, Akşemseddin'in ilk halife Hz. Ebû Bekir'e kadar uzandığı kabul edilen şeceresi ve keramet sahibi bir şahsiyet olan babası Kurtboğan İmam hakkında da bilgi verilir. Eserde, daha sonra, Akşemseddin'in soyu, halifeleri ve diğer bilgilerle ilgili çeşitli menkıbeler yer alır.

Akşemseddin'in soyundan gelen Emir Hüseyin Enîsî'nin yazdığı *Menâkıb-ı Akşemseddin*'in ulaşabildiğimiz bazı yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü nu. 4666, Yazma Bağışlar Bölümü nu. 4332/7 (*Menâkıb-ı Akşemseddin*'in karşılaştırmalı metni, bu iki nüsha esas alınarak oluşturulmuş olup Bilal Aktan ile birlikte yayıma hazırladığımız *Menâkıb-ı Akşemseddin* adlı çalışmada verilmiştir.), 808, 4628 (*Câmiü'l-menâkıb*), Ankara Millî Kütüphane Yz. A 6498/2.

Menâkıbnamelerin kültür, edebiyat tarihi ve edebî metinlerin şerh yahut tahlili açısından önem taşıyan eserler olduğuna işaret ettik. Burada (fikrimizi teyit için için birkaç örnek olmak üzere), Menâkıb-ı Akşemseddin’de, Türk edebiyatı tarihinin önemli şahsiyetlerinden olan Şeyhî ve Hamdullah Hamdî ile ilgili bazı örnekler üzerinde duracağız:

Menâkıb-ı Akşemseddin’de, Şeyhî divanında yer alan (İsen-Kurnaz, 1990: 30)ve kaside nazım şekliyle yazılan bir tevhid ile ilgili şu menkıbe anlatılır:

“Rivâyet olunur ki, şeyh birkaç sûfleriyle halvette sülûk idüp murâkabe ve müşâhedeye şugl idüp otururken, nâgâh şeyh ‘Âferîn Germiyan Türki’ didi ve yine sükût eyledi. Halvetden çıkdudan sonra şeyh hazretleri hoş-hâtır olduğu zamânda halvette olanlardan biri, şeyhün ‘Âferîn Germiyan Türki’ didüğinden su’âl eyledi. Şeyh cevâb virüp ‘Âlem-i sülûkda merâtib-i anâsırdan merâtib-i eflâke ‘urûc eyledüm; dördüncü kat göge çıkdum; anda olan melâ’ikeye emr olunmuş, bu beyti okurlar: Beyt:

İy kemâl-i kudretün nefhinde ‘âlem bir nefes

V’ey celâl-i ‘izzetün bahrında dünya keff-i hes (İsen-Kurnaz, 1990: 30)

[Ey sonsuz kudretinin soluğunda bütün âlemin bir nefes ve ey gücünün büyüklüğünün denizinde dünyanın sadece bir çerçöp olduğu (yüce Allah)!]

‘Bu beyti niçün okursuz?’ didüm. Eyitdiler: ‘Germiyan ilinde Şeyhî adlı bir şâir vardır. Bu beyti ol söyledi. Allâhu Te’âlâya hoş geldi. Bize buyurdu; bu beyti tesbîh eyledük. (Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bl. Nu. 4666, vr. 106 b-107a)

Yukarıda belirtilen (Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bl. Nu. 4666, 106 b-107a) nüshadan yeni harflere aktarılarak kısmî transkripsiyonla verilen metnin, kısmen sadeleştirilerek günümüz Türkiye Türkçesi ile ifadesi şöyledir: (Çalışmamızın bundan sonraki kısmında verdiğimiz menâkıbname metinleri, adı geçen nüshadan alınarak sadeleştirilmiştir.)

Fatih Sultan Mehmed’in hocası ve İstanbul’un manevî fatihi olan Akşemseddin, bir gün sufileriyle halvette murakabe (Kötülüklerden arınmak için nefis muhasebesi yapma) ve müşahede (Daima yüce yaratıcının huzurunda olduğunun şuuru içinde bulunma ve O’nun emirlerini yerine getirmekten başka bir amacı olmama) ile meşgul bulunuyordu.

Halvet terimi, dervişlerin, olgunlaşmak ve manen ilerlemek için dünyanın boş ve faydasız işlerinden sıyrılmaları, yalnız kalarak kendilerini hesaba çekmeleri ve salih amellerle meşgul olmaları şeklinde tarif edilebilir. Başka bir ifadeyle halvet, sufinin “ölmeden evvel ölmesi”dir. Halvet, aynı zamanda uhrevî bir yolculuk olup vuslata açılan bir kapıdır. Sufinin ölümü düşünüp kendi iç benliğine yönelmesi, nefis muhasebesi yapması ve kendi kendini değerlendirmeye alması, kötülüklerden sıyrılmak için mutlaka yaşaması gereken enfüsî bir hâldir.

İşte böyle bir halvet sırasında Fatih’in hocası Akşemseddin, ani olarak “*Aferin Germiyan Türki!*” demiş. Halvette olan dervişlerden biri, “Aferin Germiyan Türki” sözünün anlamını sorunca, Akşemseddin, onun manasını şöyle ifade etmiş: “Manevî yolculuk sırasında dördüncü kat gökteki meleklerin, Şeyhî’nin bir şiirini okuduklarını gördüm. Melekler: “Kütahya’da Şeyhî adlı bir şaire ait olan bu şiir, Allahu Teâlâya hoş geldi. Bu şiiri okumamız için Allah tarafından bize emir verildi. O sebepten dolayı bu şiiri okumaktayız.” dediler.

Mesnevi şairliği bütün yerli ve yabancı (Hammer ve Gibb gibi) yazarlar tarafından takdir edilen kuvvetli bir edebiyat, tasavvuf, astronomi ve musiki kültürü aldığı anlaşılan Hamdullah Hamdî’nin büyük şeyh Akşemseddin’in oğlu olması, onun hayatını, bazı manevi destanlarla süslemiştir. Hamdullah Hamdî’nin, erkek, şair ve âlim olacağı, daha doğmadan önce annesinin karnında iken babası tarafından keşfedilmiştir (Banarlı, 1971: 476); (Şentürk-Kartal, 2004: 197); (Enîsî, 128 a), (Riyâzî, 3774: 76 b); (Kılıç, 1998: 132).

Menâkıb-ı Akşemseddin’e paralel olarak bazı kaynaklarda Hamdullah Hamdî ve soyu ile ilgili olarak şu bilgiler yer alır: “Akşemseddîn-zâde Hamdullah Hamdî Efendî bin Şeyh Akşemseddîn Efendî bin Hamza Efendî. Göynüklü (olan) Şeyh, Şehâbeddin Ömer bin Muhammed Hamdullah Suhreverdi(nin) sülâlesindedir. Göynük’de pederi yanında medfûndur.” (Tuman, 2001: 223).

Hamdî’nin babası Akşemseddin (Muhammed bin Hamza), (792/1390-91) yılında Şam’da doğdu. Sühreverdi’nin (ö. 632/1234) torunlarından olan Şeyh Hamza’nın oğlu olan Akşemseddin’in soyu Hz. Ebubekir’e kadar ulaşır. Yedi yaşında iken babası Şeyh Hamza ile birlikte Anadolu’ya gelerek Kavak’a

yerleşti (799/1396-97). Babası Şeyh Hamza'nın mezarı buradadır (Enîsi, 102 a); (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: 12).

Menâkıba göre Akşemseddin'in Sâdullah, Fazlullah, Nûrullah, Emrullah, Nasrullah. Nürülhüdâ ve Hamdullah Hamdî adlı yedi oğlu olmuştur. (Enîsî, 122b) Bunlardan ilim ehli âlim bir kişi olan küçük oğlu Hamdullah Hamdî (853-909/ 1449-1503) aynı zamanda devrinin önde gelen şairleri arasında yer almıştır. Tasavvufi eğitimini Kayserili İbrahimTennurî'nin gözetim ve denetimi altında tamamlayan Hamdullah Hamdî, Türk edebiyatının önemli hamse (Ahmediyye, Leylâ ve Mecnûn, Evliya Çelebi'nin Ayasofya'da Altuntop altında yazıldığını belirttiği Kıyâfet-nâme, Yûsuf u Züleyhâ ve Tuhfetü'l-uşşâk) yazarlarından birisi olarak kabul edilir.

Tasavvuf, kültür ve edebiyat tarihi bakımından önemli bir eser sayılabilecek olan *Menâkıb-ı Akşemseddin*'de, Akşemseddin'in küçük oğlu, divan ve hamse sahibi ünlü şair ve mutasavvıf Hamdullah Hamdî hakkında (bir kısmı diğer biyografik kaynaklarda da bir kısmı bulunan) şu bilgiler yer alır:

Rivayet olunur ki tasarruf sahibi bir kutup olan Akşemseddin, daima şöyle derdi: “Küçük oğlum Muhammed Hamdî'nin yetim, zayıf ve zelil kalmayacağını bilsem, bu mihneti (sıkıntı ve zahmetleri) çok olan dünyadan ahirete göç ederdim.” Bir gün, adı geçen Hamdî Çelebi'nin annesi, şeyhin bu sözlerine çok üzüldü ve “Göçerim dersin, göçmezsin” diyerek şeyhi bu sözlerinden dolayı ayıpladı.

Şeyh, “Hemen şimdi göçeyim” diyerek Göynük'te daima vaktini geçirdiği mescide girdi. Çocuklarıyla birlikte sevenlerini de mescide çağırıp onlara vasiyetini söyledi ve vasiyet-nâme yazdırdı. Helalleşip vedalaştı. Yâsin süresinin okunmasını istedi. Sünete uygun bir şekilde yatarak ruhunu teslim etti (Enîsî, 107 b).

Şeyhin oğlu Hamdî Çelebi, *Kıssa-i Yûsuf* adlı eserinin Sebeb-i telif bölümünde şöyle söyler:

Âdem oldur ki mevte kâdir olur

Ancılayın kimesne nâdir olur

[İnsan odur ki, ölmeğe gücü yeter. Onun gibi bir kimse nadir bulunur.]

Dedi sanırsın anı ölmüşdür

Cânına cismi merkad olmuşdur

[“Onu, ölmüştür, zannedersin” dedi, hâlbuki onun bedeni, canına mezar olmuştur.]

Cesed ü cism ü rûh u vuslat-ı beyn

Olur ehl-i bekâya sûret-i ayn

[Ceset, beden ve ruh, sonsuzluk ehli için birbirinden ayrılmaz ve bir bütün hâline gelir.]

Hamdî ehl-i bekâ'ı yâd eyle

Hâtrun yâdı ile şâd eyle

[Ey Hamdî! Beka ehlini hatırla; gönlünü onları hatırlayarak sevindir.]

Bülbül-i bûstân fakr ü fenâ

Şâhbâz-ı şikergâh-ı bekâ

[Fakr ve fenâ bostanının bülbülü, baki av yerinin iri doğanı.]

A'nî nûr-ı beyânın meşrik-ı dîn.

Kutb-ı irşâd Şeyh Şemse'd-din

[Yani din doğusunun beyan ışığı, irşad kutbu Şeyh Akşemseddin.]

Tıfl-ı ferzend idüm ana bu fakîr

Olmış idi za'îf hazret-i pîr

Bana eylerdi şefkatiyle nazar

Dir idi olmasa bu oğlum eger

Gider idüm bu dâr-ı mihnetden

Derd-i gamdan belâ-yı gurbetden

Âh kim bu yetîmi Yûsuf-vâr

Kılısardur cefâ-yı ihveti zâr

[Bu fakir (Hamdî), onun (Akşemseddin'in) çocuğu ve oğluydum. Hazret-i pir, yaşlanmış ve zayıflamıştı. Bana şefkatle bakardı. “Eğer bu oğlum olmasaydı, bu sıkıntı diyarından, dert ve gamdan, belâ gurbetinden giderdim.” derdi. Âh ki bu yetimi (Hamdî'yi), Yûsuf gibi kardeşlerinin eziyeti ağlatıp inletecektir.]

Rivayet olunur ki Akşemseddin'in vefâtından bir saat sonra halifesi Şeyh Abdurrahim'in, “Bir saat önce gelmiş olsaydım, onun ruh-ı şerifleri, falan makama ulaşmadan burada olmuş olsaydım, şeyhin

ruhunu geri döndürdüm.” dediği rivayet edilir. (Bu sözün sorumluluğu rivayet edene aittir.) (Enîsî, 108 a)

Menâkıb-ı Akşemseddin’de, aynı zamanda bir şair olan (Kemal Eraslan “*Akşemseddin’in Dinî Tasavvufî Şiirleri*” Türk Dili, C. XLVIII, nu. 394, Ekim 1984. TDAY Belleten 1984, Ankara 1987) Akşeyh’in hayatı ve eserleriyle ilgili önemli bilgiler bulunur. Aynı şekilde menâkıpname metninde Akşemseddin’in hocası Hacı Bayram-ı Velî ve onun yolunda yürüyen diğer mutasavvıf şairler hakkında da malumat vardır.

Akşemseddin tarafından kurulan Bayramiyye’nin Şemsiyye kolu, kendisinden sonra halifeleri tarafından da devam ettirilmiştir. Halifelerinin en meşhurları, Hamza Baba ile *Gülzâr-ı Manevî* nâzımı Kayseri’de medfûn İbrahim Tennurî ve *Vahdetnâme* sahibi, Afyonkarahisar’da medfun Abdurrahim Efendi’dir (Bursalı Mehmed Tâhir, 2000: 13-14); (Köprülü-Uzun, 1989: 301). Menâkıb-ı Akşemseddin’de, Hamdullah Hamdî’nin hocası âlim, şair ve mutasavvıf bir şahsiyet olan İbrahim Tennurî hakkında da önemli bilgiler yer alır.

Sonuç olarak *-Menâkıb-ı Akşemseddin* örneğinde olduğu gibi- menkıbe kitaplarında, edebiyat tarihimize ve edebî eserlerin meydana getirildiği sosyal, kültürel ve siyasî zemine ait ihmal edilmemesi lâzım gelen malzemenin bulunduğunu, biyografi yazımında ve metin incelemelerinde, elbette abartma, karıştırma, yanlış gibi ihtimalleri göz ardı etmeksizin, bu tür eserlerden de faydalanmak gerektiğini belirtmek isteriz.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet vd. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C. II*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BANARLI, Nihad Sami (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi -1299/1915- (1972). *Osmanlı Müellifleri C. I*, İstanbul: Meral Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tâhir, (2000). *Osmanlı Müellifleri I-III, ve Ahmed Remzi Akyürek Mütahü'l- Kütüb ve Esâm-i Müellifin Fihristi*, haz. Cemal Kurnaz- Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Büyük Türk Klasikleri* (1986). “XV. Yüzyıl Tekke Şiiri, Akşemseddin”, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Ötüken- Söğüt Yayınları.
- Emir Hüseyin Enîsî (4666). *Menâkıb-ı Akşemseddin*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü
- ERASLAN, Kemal (1987). “*Akşemseddin’in Dinî Tasavvufî Şiirleri*” Ankara: *Türk Dili, C. XLVIII, nu. 394, Ekim 1984*. TDAY Belleten 1984.
- EREN, Hasan vd. (1988). *Türkçe Sözlük, C.II*, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları.İSEN, Mustafa-KURNAZ, Cemâl (1990). *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İZ, Fahir-KUT, Günay (1985). “*Dîvân Nazım ve Nesri*” *Büyük Türk Klâsikleri, C. I*, İstanbul: Ötüken- Söğüt Yayınları.
- KILIÇ, Filiz (1998). XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Orhan-UZUN, Mustafa (1989). “*Akşemseddin*”, C. II, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. (1951). *Tarihi Kaynak Olarak 14. ve 15. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat. Fakültesi.
- LEVEND, Ağah Sırrı (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi- Giriş, C. I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları.
- Muallim Naci (1995).*Lûgat-i Nâcî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1997). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıpnâmeler, Metodolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları.
- PALA, İskender (1992). *Divan Edebiyatı*, İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzû’ş-şuarâ*, İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nu. 3774.
- Sinan Paşa (1987). *Tezkiretü’l-evliyâ*, haz. Emine Gürsoy-Naskali, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTBYayınları.
- Şemseddin Sami (2004). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- (1985). *Temel Türkçe Sözlük Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî, C.III*, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- ŞEN, Ayhan (2010). *Sinan Paşanın Maârifnâmesi’nde Beyan ve Bedî Kapsamındaki Edebî Sanatların Tahlili*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Mustafa Güneş danışmanlığında yapılan yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla-KARTAL, Ahmet (2004). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TUMAN, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, C. I*, haz. Cemâl Kurnaz- Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- YURD, Ali İhsan (1972). *Fatih Sultan Mehmed Hân’ın Hocası Seyh Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Fatih Kitabevi Yayınları.
- , (1994). *Akşemseddin Hayatı, Eserleri*, haz. Mustafa Kaçalın, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.